

УДК 811.161.2:81

DOI: 10.18524/2307-4604.2025.2(55).349733

ВИКОРИСТАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЗАМІН ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Яровенко Л. С.

кандидат філологічних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6199-0974>

Болдирева А. Є.

кандидат філологічних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4327-3773>

Дана стаття присвячена дослідженню окремого виду перекладацьких трансформацій — граматичних заміні. Тут надаються погляди українських відомих вчених дослідників, перекладознавців теоретиків та практиків, на проблему досягнення перекладацької еквівалентності, розглядається питання міри вживання перекладацьких трансформацій, описуються класифікації перекладацьких трансформацій. Окрема увага приділяється граматичним трансформаціям, зокрема граматичним замінам при перекладі.

Необхідною передумовою якісного перекладу є здатність перекладача коректно аналізувати граматичну структуру іншомовних висловлень, виявляти граматичні труднощі та будувати відповідні синтаксичні конструкції відповідно до норм мови перекладу та вимог певного жанру. Перекладач має ґрунтовно орієнтуватися в граматичних особливостях вихідної та перекладної мов, володіти основами загальної й спеціальної теорії перекладу, а також мати у своєму розпорядженні адекватні граматичні відповідники, різноманітні перекладацькі трансформації і техніки відтворення різних мовних явищ. Сукупність цих умінь і знань становить важливу складову професійної компетентності перекладача. Найбільші складнощі у сфері граматики зумовлені морфологічними та синтаксичними розбіжностями між мовами. Проблеми виникають через відмінності в структурній організації англійської та української мов, у системах їхніх граматичних категорій, форм і конструкцій, у різному семантичному обсязі подібних граматичних засобів, а також через специфіку їхніх функціональних характеристик, включно з мовностилістичними нормами оригіналу та перекладу. Для запобігання граматичному буквалізму необхідним часто стає застосування перекладацьких трансформацій, тобто міжмовних трансформацій, іншими словами відтворення тексту однією мовою у формі тексту іншою.

Ключові слова: перекладацькі трансформації, граматичні трансформації, граматичні заміни, переклад, вихідна мова, мова перекладу.

GRAMMAR SUBSTITUTIONS IN TRANSLATION

Yarovenko L. S.

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University

Boldyreva A. Ye.

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University

This article deals with the examination of a specific type of translation transformation — grammar substitutions. It presents the views of prominent Ukrainian scholars in translation studies on the issue of achieving translational equivalence, addresses the extent to which translation transformations should be employed, and outlines existing classifications of translation transformations, including grammar ones. The article also provides a detailed characterization of grammar substitutions in translation.

A necessary prerequisite for high-quality translation is the translator's ability to accurately analyze the grammatical structure of foreign-language utterances, identify grammatical difficulties, and construct appropriate syntactic patterns in accordance with the norms of the target language and the requirements of the given genre. A translator must possess a thorough understanding of the grammatical features of both the source and target languages, command the fundamentals of general and specialized translation theory, and have access to adequate grammatical equivalents, a range of translation transformations, and techniques for rendering diverse linguistic phenomena. The combination of these skills and forms of knowledge constitutes an essential component of a translator's professional competence.

The greatest difficulties in grammar arise from morphological and syntactic discrepancies between languages. Problems emerge due to differences in the structural organization of English and Ukrainian, in their systems of grammatical categories, forms, and constructions, in the varying semantic scope of similar grammatical devices, as well as in the specificity of their functional characteristics, including the stylistic norms of both the source text and the translation one. To prevent grammatical literalism, the use of translation transformations is essential.

Keywords: translation transformations, grammar transformations, grammar substitutions, translation, source language, target language.

Вступ. Переклад належить до найдавніших форм людської діяльності. Без нього складно уявити такі історичні явища, як формування могутніх імперій із численними багатомовними народами, домінування культур націй із вищим соціальним статусом, поширення релігійних та суспільних ідей тощо. Хоча перекладацька практика існує з давніх часів, лише у середині ХХ століття вона стала предметом ґрунтовного наукового аналізу. Саме тоді з'явилися перші спроби

створення теоретичних моделей перекладацького процесу та опису тих його особливостей, які вирізняють його серед інших видів мовленнєвої чи літературної діяльності. Більшість науковців сходяться на думці, що предметом перекладознавства є насамперед вивчення самого процесу перекладу. Під цим процесом зазвичай мають на увазі міжмовні трансформації, тобто відтворення тексту однією мовою у формі тексту іншою. Такі перетворення завжди обмежуються рамками конкретних мовних систем (Бик).

Необхідною умовою якісного перекладу є здатність перекладача правильно аналізувати граматичну структуру іншомовних речень, визначати граматичні труднощі та будувати відповідні конструкції згідно з нормами мови перекладу та вимогами жанру. Фахівець повинен добре орієнтуватися у граматичних особливостях вихідної (ВМ) і перекладної мови (ПМ), знати основи теорії перекладу загалом і спеціалізованого зокрема, а також володіти перекладними відповідниками у сфері граматики й лексики, методами перекладацьких трансформацій та техніками відтворення різних мовних явищ. Усе це формує складову професійної компетентності перекладача. Найбільше проблем у сфері граматики пов'язано з морфологічними й синтаксичними особливостями. Труднощі виникають через відмінності у структурі англійської та української мов, у системі граматичних категорій, формах і конструкціях, у різному змістовому обсязі подібних граматичних засобів, а також у специфіці їхніх функціональних характеристик у ВМ і ПМ, включно з мовностилістичними нормами оригіналу та перекладу. Для уникнення граматичного буквалізму необхідно застосовувати перекладацькі трансформації, завдяки яким буквальний переклад узгоджується з нормами ПМ і стає адекватним (Карабан, 2004).

Визначенню, класифікації, розумінню об'єктивних та суб'єктивних причин використання перекладацьких трансформацій, зокрема граматичних, присвячені наукові статті, тези конференцій, навчальні матеріали, монографії таких дослідників та науковців, як І. С. Бик, В. Карабана та М. Ребенко, І. В. Корунця, С. Є. Максимова, А. В. Мамрак, О. М. Петрик, О. В. Ребрія, Т. В. Рябухи, Л. А. Куликової та Т. В. Тарасенко, О. О. Селіванової, Ю. Найди та багатьох інших.

Незважаючи на численність праць, присвячених перекладацьким трансформаціям взагалі та граматичним трансформаціям зокрема, є ще багато проблемних питань у цій темі. *Актуальність* нашого до-

слідження обумовлена: 1) постійним інтересом науковців у проблемі перекладацьких трансформацій; 2) безперервними спробами дослідників надати своє бачення стосовно систематизації та класифікації перекладацьких трансформацій; 3) розумінням міри використання перекладацьких трансформацій з метою досягнення адекватності перекладу.

Мета дослідження — встановити різноманітні граматичні трансформації при перекладі художнього твору.

Досягнення мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

1) зібрати, проаналізувати та систематизувати теоретичний матеріал з теми дослідження;

2) надати визначення поняттю «граматичні заміни»;

3) розглянути види граматичних замін;

4) вивчити граматичні заміни при перекладі художнього твору.

Результати та обговорення

Термін «трансформація» було вперше вжито З. С. Гаррісом у 1957 році в його праці «*Co-Occurrence and Transformation in Linguistic Structure*». З того часу перекладацькі трансформації постійно перебувають у фокусі досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Проте, незважаючи на досить величезну кількість праць, присвячених цій темі, досі не існує загально прийнята типологія перекладацьких трансформацій.

О. В. Ребрій розглядає трансформації як невід'ємну частину перекладу: «основу перекладацької діяльності становить свого роду перетворення або трансформацію тексту оригіналу на текст перекладу» (Ребрій, 2016).

За О. Селівановою, «трансформація — основа більшості прийомів перекладу, яка полягає в зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі» (Селіванова, 2012: 456).

Проблема перекладацьких трансформацій є однією з найактуальніших у загальній теорії перекладу. Щоб адекватно передати зміст тексту оригіналу, перекладач змушений застосовувати різноманітні трансформації, які повністю або частково змінюють його синтаксичну структуру. Переклад має вагоме суспільне значення, адже він забезпечує міжкультурну комунікацію. У багатьох випадках неможливо обмежитися словниковими значеннями чи усталеними еквіва-

лентами, що зумовлює необхідність використання перекладацьких трансформацій. Сучасні дослідження засвідчують, що наразі не існує єдиної узгодженої класифікації цих трансформацій; більше того, серед науковців немає єдності у визначенні того, які саме прийоми перекладу варто відносити до цього поняття. Проте більшість дослідників, наприклад, В. І. Карабан, І. В. Корунець, Л. А. Куликова, С. Є. Максимов, О. В. Ребрій, Т. В. Рябуха, О. Селіванова, Т. В. Тарасенко та інші розділяють трансформації на лексичні та граматичні.

Граматичні трансформації як різновид перекладацьких трансформацій зумовлюються різноманітними чинниками. В. І. Карабан до їх причин відносить:

1. Відмінності у способах передачі інформації англійськими та українськими реченнями;
2. Відсутність певних граматичних явищ у одній з мов.
3. Необов'язковість вираження граматичної інформації.
4. Відмінності у представленні змісту речення поверхневою структурою.
5. Особливості сполучуваності та функціонування слів у словосполученнях і реченнях (Карабан, 2004: 17).

Дослідник розрізняє п'ять основних видів граматичних трансформацій: перmutація (перестановка), субституція (заміна), додавання, вилучення та комплексну трансформація. До граматичних заміни він відносить «заміни слова словосполученням, словосполучення — реченням, низки речень — одним складним реченням і навпаки, а також заміни, внаслідок яких змінюються граматичні ознаки словоформ (наприклад, замість форми однини у перекладі вживається форма множини), частин мови (наприклад, інфінітив у перекладі трансформується в іменник), членів речення (наприклад, додаток перетворюється при перекладі в підмет) та речень (наприклад, просте речення перетворюється на складне або навпаки)» (Там саме: 19).

Т. В. Рябуха, Л. А. Куликова, Т. В. Тарасенко до граматичних заміни відносять: заміну форм слова, частин мови, головних членів речення, інших членів речення (Рябуха, 2019: 10–14).

А. В. Мамрак виділяє: а) заміну форми слова; б) заміну частини мови; в) заміну члена речення; г) заміну речення (просте — складне; складне — просте; головна частина — підрядна частина; сурядність — підрядність / сполучникове речення — безсполучникове речення) (Мамрак, 2009: 201).

Розглянувши погляди цих та інших дослідників на проблему виокремлення граматичних заміни, ми будемо відносити до них такі міжмовні перетворення:

- заміни форм слова;
- заміни частин мови;
- заміни членів речення;
- заміни типів речення.

Розглянемо особливості їх вживання на матеріалі роману відомого сучасного американського письменника, автора кримінальних романів, засновника жанру «юридичний трилер» Джона Грішема “*Camino Island*” («Острів Каміно») та його перекладу українською мовою, виконаним Володимиром Зайцем.

Найбільш частотним видом граматичних заміни за нашим спостереженням стали заміни членів речення. Найчастіше такі заміни відбувалися при зміні англійського активного звороту українським пасивним, коли підмет стає додатком та навпаки. Наприклад,

Ed received several of these letters each week, all in many ways the same, all from self-proclaimed Fitzgerald buffs and experts, and even from the occasional true scholar. — *Едові щотижня надходило кілька подібних листів від самопроголошених знавців і експертів із Фіцджеральда, а зрідка навіть і від справжніх учених.*

В англійському реченні підмет *Ed* при перекладі замінюється на додаток *Едові*. В свою чергу словосполучення, що має синтаксичну функцію додатка в англійській мові *several of these letters*, змінюється функціонально на підмет в українському реченні. Крім заміни члену речення в даному реченні можна побачити ще одну граматичну (морфологічну) заміну — заміну форми слова: англійський іменник в однині *scholar* при перекладі змінює число на множину і стає *ученими*. Ми вважаємо, що дана заміна зумовлена об’єктивним фактором, тому що в англійській мові слово *scholar* завжди вживається в однині, хоч може мати збірне значення, а в українській мові слово *учений* може вживатися як в однині, так і в множині.

He followed the assistant librarian to the second floor ... — *Помічник бібліотекаря провів його на другий поверх ...*

В даному прикладі відбувається подібна заміна: займенник *he*, що виконує функцію підмета в англійському реченні, стає додатком при перекладі — *його*. В той самий час, як відповідно англійський додаток *the assistant librarian* стає українським підметом *помічник бібліотекаря*.

Заміна англійського підмета на український додаток дуже часто відбувається, як в попередньому прикладі, коли в реченні вживається персоніфікований агент дії. Якщо для англійської мови вживання подібного агента дії є нормою, для української мови це не властиво. Тому з абсолютно об'єктивних причин при перекладі персоніфікований агент дії виступає найчастіше у ролі обставини, рідше — додатка.

His photo revealed a rather plain looking young man of perhaps thirty five, the makings of a beard that was probably temporary, and narrow frameless eyeglasses. — На фотографії був досить непоказного вигляду чоловік років тридцяти п'яти у вузьких окулярах без оправ і з борідкою — певно, відпущеною недавно, на пробу.

В даному прикладі персоніфікований агент дії в англійському реченні *his photo* перекладається українською мовою іменником з приіменником, що мають функцію обставини місця — *на фотографії*.

The library quickly realized that it would be unwise to allow researchers to physically handle them. — У Бібліотеці швидко зрозуміли, що нерозумно було б дозволяти дослідникам працювати безпосередньо з рукописами.

При перекладі даного текстового фрагменту відбувається така сама заміна члена речення — підмет в англійському реченні, що представляє собою персоніфікований агент дії *the library*, замінюється обставиною місця в українському перекладі — *у бібліотеці*.

At 2:30, CNN confirmed that two students were dead and at least two more were injured. — О пів на третю по CNN підтвердили, що двох студентів вбито і ще принаймні двох поранено.

При передачі даного текстового фрагменту *CNN*, що є підметом першої частини речення, змінює свою синтаксичну функцію. Замість підмета воно починає виконувати функцію обставини місця / додатку — *по CNN*, а саме перша частина речення передається безособовою конструкцією.

Заміна типу речення також дуже частотний вид граматичних замін.

Дуже часто англійське просте речення замінюється при перекладі українським складним.

The imposter borrowed the name of Neville Manchin, an actual professor of American literature at Portland State and soon-to-be doctoral student at Stanford. — Зловмисник видавав себе за Невілла Манчіна, який і справді викладав американську літературу в Портлендському державному університеті й невдовзі мав розпочати докторантуру в Стенфорді.

Англійське речення за своєю структурою є простим, але поширеним за рахунок прикладки, що дає додаткову інформацію про суб'єкт. При перекладі, ця прикладка перетворюється на підрядну частину складного речення.

Не так часто буває навпаки — англійське складне речення замінюється на українське просте.

... *his story was that he was a grad student from Iowa.* — ... *він би прикинувся аспірантом із Айови.*

Англійське речення більш поширене, складнопідрядне. Українське речення максимально спрощено, воно є простим.

Іноді при перекладі відбуваються інші випадки при заміні типу речення. От, наприклад, в наступному реченні складнопідрядне речення перетворюється на складносурядне із сполучниковим зв'язком.

Soon, calls were pouring in as panic gripped the campus. — *Невдовзі кампус охопила паніка, і дзвінки полилися один за одним.*

При перекладі наступного речення також складнопідрядне речення стає складносурядним, але із безсполучниковим зв'язком.

Sirens were screaming as more emergency vehicles responded. — *Під'їжджали нові аварійно-рятувальні машини — виття сирен стало ще голоснішим.*

Крім того у даному фрагменті тексту можна побачити ще одну граматичну заміну — заміну частини мови. Дієслово [*were*] *screaming* замінюється на іменник — *виття*.

При замінах частин мови замінюватися можуть англійські іменники на дієслова та навпаки, англійські прикметники на іменники та навпаки. Причому одна заміна може тягнути за собою інші. Наприклад іменник може замінюватися дієсловом, а залежний від іменника прикметник при перекладі відповідно замінюється на прислівник та навпаки.

It was, of course, a forgery, but a perfect one. — *Звісно, права були підроблені, але на рідкість майстерно.*

В даному прикладі іменник *a forgery* «підробка» замінюється при перекладі на короткий прикметник *підроблені*, що вживається поряд із дієсловом *були*.

Trey had two convictions and two escapes ... — *Трей двічі отримував термін у в'язниці й двічі звідти тікав ...*

В цьому прикладі іменник *escapes* замінюється на дієслово *тікав*.

Denny pressed down on the handle and pulled the door open. — *Денні натиснув ручку й відчинив двері.*

В цьому прикладі прикметник *open* замінюється на дієслово *відчинив*. Крім того у даному реченні спостерігається також інша заміна — заміна форми слова: одинина іменника *the door* замінюється на множину *двери*. Ця заміна є об'єктивною та продиктована системними розбіжностями двох мов.

При замінах форм слова відбувається заміна числа іменників та часу дієслів. Наприклад,

All five members knew that chatter should be limited. — Усі н'ятеро членів групи знали, що розмови слід звести до мінімуму.

Англійське речення містить іменник в однині *chatter*, в той час, як в українській мові це слово вживається в множині *розмови*.

В наступному прикладі відбувається зворотний процес — англійському іменнику у множині відповідає український іменник в однині.

They were no longer ducking, covering, running, and dashing behind cars with loaded weapons. — Вони вже не пригиналися, не ховалися за автівками й не перебігали від одного прикриття до іншого зі зброєю напоготові.

Як можна побачити, слово *weapons* перекладається словом *зброя*.

Іноді можуть замінюватися часи дієслова.

They needed a plan. — А тут потрібен план.

При перекладі даного речення дієслово у минулому часі *needed* замінюється на теперішній час *потрібен*.

Mistakes are always made ... — Помилки будуть неодмінно ...

В даному прикладі можна побачити, що теперішній час замінюється на майбутній: *are* — *будуть*.

Висновки

Отже, підсумовуючи все вище сказане, можна відмітити різноманітність використання граматичних заміні при перекладі художнього тексту. Такі трансформації викликаються як об'єктивними чинниками (системними розбіжностями граматичних категорій, граматичних структур двох мов), так і суб'єктивними (власним перекладацьким рішенням).

У перспективі нашого дослідження входить подальше вивчення особливостей використання різноманітних перекладацьких перетворень у процесі перекладу.

Список літератури

Бик І. С. Теорія і практика перекладу : тексти лекцій для студентів факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка. URL: <https://www.scribd.com/document/477294546/Бик-І-С-Теорія-і-практика-перекладу>

Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.

Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 304 с.

Ребрій О. В. Вступ до перекладознавства : конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» факультету іноземних мов / О. В. Ребрій. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 116 с. URL: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/df8048d597ab4174434ed96e9c8ee59b.pdf>

Рябуха Т. В., Куликова Л. А., Тарасенко Т. В. Практика перекладу з англійської мови: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Т. В. Рябуха, Л. А. Куликова, Т. В. Тарасенко. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2019. 119 с. URL: https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8722/1/Посібник__Практика%20перекладу%20з%20англійської%20мови.pdf

Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові. Монографічне видання / О. О. Селіванова. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.

Nida E. The Theory and Practice of Translation / E. Nida, Ch. R. Taber. Leiden : Brill, 2003. 226 p.

John Grisham Camino Island. New York : Doubleday, 2017. URL: <https://www.rulit.me/series/camino-island/camino-island-download-489973.html>

Джон Грішем Острів Каміно. К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2018. URL: <https://www.rulit.me/author/grishem-grishem-dzhon/ostriv-kamino-download-603681.html>

References

- Byk, I. S. (n.d.). *Teoriia i praktyka perekladu: Teksty leksii dlia studentiv fakul'tetu mizhnarodnykh vidnosyn Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka* [Theory and practice of translation: Lecture texts for students of the Faculty of International Relations, Ivan Franko National University of Lviv]. <https://www.scribd.com/document/477294546/Бик-І-С-Теорія-і-практика-перекладу> [in Ukrainian]
- Karaban, V. I. (2004). *Pereklad anhliis'koi naukovoї i tekhnichnoi literatury: Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy* [Translation of English scientific and technical literature: Grammatical, lexical, terminological, and genre-stylistic problems]. Nova Knyha [in Ukrainian].
- Mamrak, A. V. (2009). *Vstup do teorii perekladu* [Introduction to translation theory]. Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

- Rebrii, O. V. (2016). *Vstup do perekladznavstva: Konspekt leksii dlia studentiv osvito-kvalifikatsiinoho rivnia "Bakalavr" fakul'tetu inozemnykh mov* [Introduction to translation studies: Lecture notes for bachelor students, Faculty of Foreign Languages]. KhNU imeni V. N. Karazina. <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/df8048d597ab4174434ed96e9c8ee59b.pdf> [in Ukrainian]
- Ryabukha, T. V., Kulykova, L. A., & Tarasenko, T. V. (2019). *Praktyka perekladu z anhliiskoi movy: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Practice of English translation: Textbook for philology students]. Kolor Print. https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8722/1/Посібник__Практика%20перекладу%20з%20англійської%20мови.pdf
- Selivanova, O. O. (2012). *Svit svidomosti v movi. Mir soznaniia v iazyke* [The world of consciousness in language]. Yu. Chabanenko [in Ukrainian].
- Nida, E., & Taber, C. R. (2003). *The theory and practice of translation*. Brill.
- Grisham, J. (2017). *Camino Island*. Doubleday. <https://www.rulit.me/series/camino-island/camino-island-download-489973.html>
- Grisham, Dzhon. (2018). *Ostriv Kamino* [Camino Island]. Vydavnycha hrupa KM-BUKS. <https://www.rulit.me/author/grishe-m-grishe-m-dzhon/ostriv-kamino-download-603681.html>

Стаття надійшла до редакції 20.10.2025 року